

Часопис за библиотекарство, књижевност и културу
Година 16, 2014, број 28

ISSN 1451-2378 = Бележница
COBISS.SR-ID 24403471

ИЗДАВАЧ

Народна библиотека Бор
19210 Бор
Моше Пијаде 19

За издавача

Весна Тешовић

Главни и одговорни уредник

Виолета Стојменовић

Телефон: 030/458-120

E-mail: nbbor@open.telekom.rs

Редакција

Ана Јанковић

Драгица Радетић

Горан Миленковић

Драган Стојменовић

Лектура и коректура

Ана Јанковић

Припрема и прелом

Александар Живуловић

Дизајн корица

Новица Станковић и

Драган Стојменовић

Штампа

„Терција“ Бор

Тираж

300

Табле

Овај број *Бележнице* илустрован је скенираним страницама рукописа познатог као *Борска бележница* мађарског песника Миклоша Раднотија, насталог 1944, током његовог заточеништва у борском радном логору Хајденау и на путу од Бора до Абде, када је стрељан; пронађеног приликом ексхумације масовне гробнице у Абди, јуна 1946. Последња табла: фотографија Раднотија и његове супруге Фани Ђармати. Илустрација на корицама: скениране корице свештице чији садржај чини *Борску бележницу*. Извор: Легат Миклоша Раднотија, Одељење рукописа и ретких књига Библиотеке Мађарске академије наука (Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának); <http://radnoti.mtak.hu/en/04.htm>.

БЕЛЕЖНИЦА

Часопис за библиотекарство, књижевност и културу
Година 16, 2014, број 28

ЖИВОТ БИБЛИОТЕКЕ

Мајка Горман ПРИНЧЕВ САН (С ЕНГЛЕСКОГ ПРЕВЕЛА ВИОЛЕТА СТОЈМЕНИВИЋ).....	5
Драгомир Лончар Драган Ристић БИБЛИОТЕКА, МУЗЕЈ И АРХИВ – ПРИКУПЉАЊЕ ГРАЂЕ, РАЗГРАНИЧЕЊЕ И САРАДЊА	16
Красимира Александрова Галина Цекова ЧУВАЊЕ КЊИЖНЕ БАШТИНЕ КОРИШЋЕЊЕМ ПРИРОДНИХ ПРОИЗВОДА (С БУГАРСКОГ ПРЕВЕЛА ЕЛИЗАБЕТА ГЕОРГИЈЕВ).....	25
Милица Матијевић Елизабета Георгиев ИЗ ИСТОРИЈЕ ДЕЧЈИХ БИБЛИОТЕКА	34
Бобан Ђорђевић ХРОНИЧАР	42
Нада Мирков Богдановић ГОВОР НА ОТВАРАЊУ ИЗЛОЖБЕ „СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ“ У НАРОДНОЈ БИБЛИОТЕЦИ СРБИЈЕ	46

ШТА СЕ ДЕШАВА

Горан Миленковић ОДЛОЖЕНО ЖЕЉЕНО И НЕПОЖЕЉНО МОГУЋЕ: БИБЛИОТЕКА И ПОЛИТИКА ОБЈЕКТИВНОСТИ.....	49
Драгица Радетић СЛИКА КУЛТУРЕ: НАСТАЛА ПОВОДОМ АНКЕТИРАЊА ГРАЂАНА О СТАЊУ И РАЗУМЕВАЊУ КУЛТУРНЕ СТВАРНОСТИ СВОГ ГРАДА	52
Сабина Ђуркић УВОД У ДИГИТАЛИЗАЦИЈУ: ОНЛАЈН КУРСЕВИ И РЕГИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЈА.....	62
ДОДИРИ И ПРАЗНИНЕ РАЈКА ЧУКИЋА	68
Милен Миливојевић РЕЧ НА ПРЕДСТАВЉАЊУ КЊИГЕ ДОДИРИ И ПРАЗНИНЕ РАЈКА ЧУКИЋА	68
Горан Миленковић РАЈКО ЧУКИЋ И КЊИЖЕВНОСТ (УВОД).....	69
Радомир Андрић ПРЕПОЗНАВАЊЕ У САМОСВОЈНОЈ ЛИРИЧНОСТИ	73
КОНКУРС НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ БОР ЗА НЕОБЈАВЉЕНУ КРАТКУ ПРИЧУ 2014.	76

НА НАШОЈ СТАЗИ

Тамаш Чаподи ЛЕКАРИ У ЛОГОРУ „БЕРЛИН“ (С МАЂАРСКОГ ПРЕВЕО АРПАД НЕМЕТ).....	93
Неда Ђорђевић ГЕБЕЛОВА ВИЛА И БОРСКО НЕМАЧКО НАСЕЉЕ	101

Јелена Милетић	
МУЖЕВИ, ФУДБАЛ И ПОМАНЕ.	108
Јелица Илић	
ГДЕ СУ НЕСТАЛЕ МАЛЕ ПОРОДИЧНЕ СВЕТИЊЕ: ИЗЛОЖБА „ПУТ ТИМОЧКИХ ДИВИЗИЈА: 1914–1918.“	113
Марија Пешић	
„ЦРТАМ, ЦРТАМ, СВЕ СЕ ПУШИ...“	119
ПРИКАЗИ, ЧИТАЊА, РАСВЕТАЊЕЊА	
Ана Јанковић	
МОРАЛНИ ИМПЕРАТИВ У АУТОБИОГРАФСКИМ ПРИПОВЕТКАМА ЛАЗЕ К. ЛАЗАРЕВИЋА	125
Виолета Стојменовић	
„А СЈАЈНА ПРОШЛОСТ ЈЕ ...“: БИБЛИОТЕЧКЕ ИЗЛОЖБЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ У/О ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	132
ИЗБОР БЕЛЕЖНИЦЕ	
Весна Тешовић	
О КУЛТУРИ ЧИТАЊА (МИЛИЦА МАТИЋЕВИЋ, ЕЛИЗАБЕТА ГЕОРГИЈЕВ: КУЛТУРА ЧИТАЊА – ПРАВО ДЕТЕТА И ОБАВЕЗА БИБЛИОТЕКАРА, ЛАЗАРЕВАЦ, 2014)	157
СТВАРИ КОЈЕ СУ ПРОШЛЕ	
СРБИЈА У СЛИКАМА	157
КАКО СЕ БОРИМО ПРОТИВ СУЈЕВЕРЈА	160
ЛЕТОПИС	163
БЕЛЕШКА	
Драган Стојменовић	
ПОДСЕЋАЊЕ НА СТРАДАЊЕ МИКЛОША РАДНОТИЈА НОВЕМБРА 1944.....	169
Упутство ауторима	171

Тамаш Чаподи, Универзитет Семелвајс
(Институт за бихејвиоралне науке, Одељење биоетике), Будимпешта

Лекари у логору „Берлин“¹

Преко пута православног гробља², на узвишењу, удаљен два километра од центра Бора, налазио се централни логор „Берлин“. Насупрот главном улазу у логор, на југозападној страни, на највишем делу, била је барака болнице. Подигнута је после доласка мађарских радних обвезника. У својим сећањима, будимпештански хирург др Пал Рубањи (Rubányi Pál), који је тамо депортован маја 1944, рекао је: „У бараци је била смештена болница и амбуланта“³. Југословен др Јулие Таубер, лекар у логору, у својим сећањима пише: „У једној посебној бараци била је болесничка соба са неколико лежајева. Већа просторија уређена је за операциону салу“ (Tauber 2007). Обиласком места на коме се налазио логор⁴, приметио сам да су се места на којима су били трапезарија и магацин, затим, бараке на западној страни и латрина (WC), па земунца за кромпир коју су користили и као затвор, могла идентификовати. Насупрот томе, место болнице није пронађено. Место на којем се налазила болница, а налазила се поред барака у којима су били смештени припадници мањих верских заједница, сада је ограђен простор рудника са зградама јамског копа и торњевима окна⁵. После 1960, брежуљак на коме се налазио логор је поравнан. На том великом простору, на некадашњем месту барака и болнице, 7. маја 1982. откривен је бетонски споменик италијанским, српским и мађарским – па тако и у спомен на мађарске лекаре – принудним радницима који су заједно пропатили време проведено у логору „Берлин“.

Др Јулие Таубер није се присећао само болнице у логору, него и послова лекарске праксе, где је са њим радио и Србин Нирко (Deutsch 2003, 109). Писао је да су „принудни радници радили у три смене на градилишту званом Хохвашершулцдам (Hochwasserschutzdam), Тагбау (Tagebau), на планини Тилва мика⁶ и у Штоленбау (Stollenbau). На свим тим местима налазила се мала амбуланта са једним болничаром. За време дежурства, наш задатак је био да збрињавамо незгоде, пружамо прву помоћ и да лечимо акутне болеснике“ (Tauber 2007, 2).

На тим просторима мађарски принудни радници провели су шеснаест месеци у веома тешким здравственим условима. Ференц Дарваш (Darvas Ferenc) из Будимпеште написао је 1945. своја сећања о доласку у логор:

¹ Поглавље из књиге *Принудни радници у Бору* (Csapody Tamás, *Bori munkaszolgálatosok: Fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből* (Budapest: Vince Kiadó, 2011), 47–55).

² Такозвано старо гробље, што је близу улаза преко пута логора „Берлин“. Гробље и данас постоји, само га становници Бора не користе. Користе друго гробље на јужној страни града.

³ Предавања Пала Рубањија о лекарској пракси, у: (Kóvesné Terstyánszky 1982, 173).

⁴ Улаз у логор Берлин, 24. 8. 2007.

⁵ Зграде борске холдинг компаније РТБ Бор под називом „Јама“.

⁶ Тилва мика је назив брега који са налазио изнад Бора и логора „Берлин“. Данас не постоји. Пространа земља је на територији логора и логорског гробља.

Логор ни издалека није изгледао рајски, како су то нама и нашим рођацима говорили. Дочекао нас је тамо несносан број мува. Легале су се у отвореним латринама. У Бору се смеће бацало на улицу. Из тих трулежи ширио се неподношљиви смрад. Огроман број мува био је узрок због којег је већина добила цревну вирусну. [...] Висока температура се брзо повукла али пролив је и даље мучио људе. Била су потребна скоро два месеца да се зараза смири. Због епидемија и лоше хране многи су губили снагу. (Csarody 2009, 103)

Своја сећања Иштван Ђерђ (György István), борски принудни радник, изнео је 1957. у кратком роману *Осуђеници на смрт* (*Halálraítéltek*) (György 1957). У том је делу споменуо да је „борском болницом управљао мађарски војни лекар. Поред борских чувара-предводника, била су и тројица лекара-радних обвезника. Двојица од њих били су познати будимпештански хирурзи” (111). Павле Шосбергер (Sosberger Pál), радни обвезник, у својој студији пише да је „у оквиру логора Берлин сазирана једна болничка барака, у којој су радили врло познати јеврејски лекари, радни обвезници, с тим да су и оперисали. Шеф болнице био је, номинално, др Иштван Беде (Bedő István) старији водник-лекар али је, у суштини, др Владислав Кохн (Kohn László) из Суботице водио послове у болници“ (Sosberger 2006, 2). Значи, предводник мађарских војних лекара у централном логору био је др Иштван Беде, старији водник-лекар (Csarody-Pajcs 2005, 94, 98) из места Ујкечке (Újkécske)⁷. Не само да је др Иштван Беде био управник болнице у логору „Берлин“, него је био и члан управе логора, без чијег одобрења нико није могао бити оперисан (Ibid.).

Иштван Ђерђ је у свом кратком роману писао о Беду да „нешто није било у реду око прекла овог старијег водника. Неко из његове родбине није био аријевац. Ипак, старији водник је желео да докаже да је, без обзира на порекло, поверљива особа.“ (György 1957, 113) Све је то потврдио и један други преживели борски радни обвезник из Ујпешта (Újpest), Јехуда Дојч (Jehuda Deutsch) у својој књизи⁸. Иштван Ђерђ је описао и сусрет лекара и болесника, односно како се Беде односио према болеснику који му се обратио за помоћ. „Једном приликом појавио се старији радни обвезник код њега на преглед, јер је патио од шуљева. Лекарски преглед је протекао тако што се пацијент сагнуо, а лекар га је шутнуо у задњицу свом снагом, тако да је старији човек ударио главом о зид“ (György 1957, 113). Ласло Блејер (Bleier László), приватни административац родом из Кендереша (Kenseres), радни обвезник у логору „Берлин“, у својим мемоарима на намачком из 1945. писао је: „Један педесетогодишњи машинбравар добио је менингитис али је логорски лекар др Беде одбио да га лечи, са образложењем да ће јеврејског болесника лечити само када му црева буду висила из стомака. Следећег јутра машинбравар Полак је преминуо“⁹.

⁷ Нова Кечка, данас Тисакечка.

⁸ По њему, отац др Беда Иштвана био је Јеврејин (Deutsch 2003, 109).

⁹ Сећања Ласла Блејера. DEGOB [Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság; Национални комитет за депортована лица], св. 1490 (Будимпешта, 7. 7. 1945), 1.

Заповедник друге групе борских логораша, потпуковник Еде Марањи (Marányi Ede), у августу 1944. уписује у дневни извештај да је „др Иштван Беде **karp**.¹⁰ старији водник-лекар, једини главни лекар хришћанин у групи од 3.000 радних обвезника, потом 6000 радника, постигао својим залагањем и изванредним хируршким и општим знањем да цела група **eü**.¹¹ свих 12 месеци буде на завидном здравственом нивоу. Том мађарском мислиоцу и због несребичног залагања, као добром пријатељу, изражавам захвалност за све што је учинио.“¹²

Радни обвезник логора „Берлин“ Миклош Банати (Bánáti Miklós) објавио је 1945. књигу под називом *Пламтићна мржња (Égő gyűlölet)*, у којој је описао како се одређивало да ли је неко болестан или не.

Само са температуром изнад 38 степени био је дозвољен улазак у амбуланту. [...] Било је случајева да је дежурни поручник Балаж (Balázs) болесника са температуром од 39,2 вратио на посао. Он је сматрао да није битно да ли неко има температуру изнад 38 степени. Уколико би се неко повредио или добио температуру преко дана, дијагнозу дежурног лекара контролисао је и дежурни официр. То је била пракса јер амбуланта је примала болеснике само у јутарњим и вечерњим часовима. Наравно, поручник Балаж није мерио температуру болесног логораша него је једноставно цепао лекарски извештај. (Banati 1948, 56)

Најпозданији лекар сарадник др Беду био је тридесетједногодишњи др Владислав Кохн (Kohn László) из Суботице, родом из Кошица (Deutsch 2003, 109). Др Кохн је дипломирао у Грацу (Аустрија) а стигао је у радни логор 1943, у време изградње болничке баракe. „Шеф болнице био је (формално) др Иштван Беде, старији водник-лекар али је, у суштини, др Владислав Кохн водио послове у болници. На ту истакнуту позицију смештен је због перфектног знања српског, немачког и мађарског језика, а и стечено знање у области заразних болести му је ишло у прилог.“¹³ По сећању Иштвана Морвајија (Mogvai István), 1943, на новогодишњој приредби у логору „Берлин“, у оквиру једног кабареа, поименце је био исмејан др Владислав Кохн, а са њим и сама лекарска пракса. Сећање на програм казује „да је наводно др Кохн дао слободан дан једном младом логорашу (због прекомерног кажњавања), који је боловао само од срчаних тегоба, упале плућа, болова у бубрезима, жучи, јетри, а имао је и тетанус и тромбозу. Уобичајено, као, после закључивања листа (новина) младић ипак одлази на посао... (др Кохн је спадао у оне који су се додворавали лекару др Беду, **М. Kir**. [мађарском краљевском *прим. прев.*]) питомцу, следећи га у нељудској тортури.“ (Mogvai 1945, 6-7). Пал Шосбергер спомиње представу која се играла једног недељног поподнева 1943, у којој се један скеч одигравао у лудници и да је он тумачио генерала.¹⁴ У овим, како их је он називао, „скечевима“, „један од ликова

¹⁰ karp. {karpaszományos} – бела врпца око рукава које су стављали они Јевреји који су се одрекли своје религије (*Прим. прев.*)
¹¹ eü {egészségügyi} – здравствено стање (*Прим. прев.*)

¹² Борска мађарска краљевска команда. Св. 8, Официрско (командно) наређење. (Бор, 8. з. 1944). У: НМ НМ НЛ [Honvédelmi Minisztérium, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Budapest; Министарство одбране, Војноисторијски музеј, Војноисторијски архив, Будимпешта] VIII. 6. 518. Акти Андраша Балогa. Број странице нема.

¹³ Ови подаци потичу од Пала [Павла] Шосбергера. Ел. пошта (Нови Сад, 1. 7. 2009).

- ¹⁴ За време пуковника Андраша Балага, групног наредбодавца (пролеће 1943 – јануар 1944), недељом поподне одржавала се у логору „Берлин“ представа. Режијер се био Михаљ Клајн – у цивилу обућар и студент. Пал Шосбергер је у послератној комедији под називом *После њеј њодина* играо пуковника. Податак потиче из писма упућеног Јехуди Дојчу (Нови Сад, 16. 12. 1997), 2. Извор: Приватна збирка Јехуде Дојча (Нетања (Израел), 23. 10. 2008).
- ¹⁵ Податак потиче из електронске преписке са Шосбергером (Нови Сад, 1. 7. 2009).
- ¹⁶ HL Anyakönyvi Lapok-Személygyűjtő okmányok (AKVI) [Војноисторијски архив. Матичне књиге]. Dr. Bedő István százados [Капетан др Иштван Беде]. 1891/81.3792.
- ¹⁷ Ibid. Аутобиографија др Иштвана Беде (Тисакечка, 14. 6. 1951), 12.

био је др Бон који је, у ствари, представљао исмејани лик главног лекара др Кохна“. Др Кохн се септембра 1944 – претпоставља се – приликом ослобађања друге групе радних обавезника, уврстио међу партизане и тако у оквиру Четрнаесте дивизије добио намештење у партизанској болници као лекар. Пензионисан је као војно лице – пуковник – и настанио се у Ријеци.¹⁵

Лета 1944. заставник др Молнар заменио је Беда питомца-старијег водника (Deutsch 2003, 38). Др Беде је своју каријеру наставио на неком непознатом месту. Међутим, о његовом оцу, др Иштвану Беду, пронађена је документација у будимпештанском војном архиву¹⁶. Из једног документа се може сазнати да је др Иштван Беде млађи „погинуо 1944. у рату“¹⁷. На основу извештаја једног од његових сродника „умро је у рату 1945.“ Његови посмртни остаци пренети су у родно место Тисакечке (Tiszakécske) и ту су га сахранили на р. к. [римокатоличком (*ирим. ирив.*)] гробљу, у заједничку породичну гробницу.¹⁸

На место др Иштвана Беде млађег стигао је др Молнар, заставник кога је Иштван Ђерђ окарактерисао као: „чини се да је добар човек. Само, проблем је био у томе што су то и борски заповедници брзо открили, а нису волели *добре момке*. Због тога су болницу редовно надгледали.“ (György 1957, 113)

Заставник др Молнар, војни лекар, био је руководилац у логору „Берлин“. Као што смо раније напоменули, стигао је тамо као асистент четрдесетогодишњег др Пала Рубањија, хирурга у будимпештанској Првој хируршкој клиници, у мају 1944. Лекар седме генерације, знаменити професор хирургије, добитник Награде „Кошут“ (Kossuth), директор Државног хируршког института и помоћник ректора SOTE (Semmelweis Egyetem; Универзитет Семелвајс) пише у својим мемоарима: „Били смо хирурзи нас двојица, некадашњи професор Ласло Золтан (Zoltán László) и ја. Не само да смо санирали једноставне озледе него смо вршили и велике операције. Чудо је да су се пацијенти брзо опорављали, наравно, осим оних који су били у јако лошем стању и већ касно стизали или били оболели од акутног перитонитиса.“¹⁹ Други хирург, четрдесетогодишњак, др Ласло Золтан, виши предавач, који је 1935. боравио и у Немачкој као добитник Хумболтове стипендије, стигао је из будимпештанске Друге хируршке клинике. (Касније постаје директор и међународно познат професор, неурохирург, оснивач Државног научног неуролошког института.) Њих двојица, мађарски хирурзи, радни обвезници, били су цењени не само у оквиру логора него и шире, па су им стизали и пацијенти из осталих логора (Deutsch 2003, 39). Дешавало се да немачке војнике нису упућивали у градску болницу него у логорску болничку бараку. О томе сведочи, у својим мемоарима, др Ласло Левендел (Levendel László), који је тамо стигао у својој 23. години живота. Касније, знаменити пуамолог говори: „Већ сам радио у логорској болници када су донели два војника Вермах-

та (Wehertmacht). Приликом обиласка засути су шрапнелима. Једног од њих требало је оперирати. Без дозволе, јеврејски лекар није смео да изврши хируршки захват на немачком војнику. Код ове компликоване абдоменалне операције био сам асистент, а затим сам и лечио болесника.” (Levendel 1993, 50) (Дозволу је, вероватно, издала команда Вермахта у Бору).

У бараци-болници, у логору „Берлин“, радио је и Ласло Левендел (Levendel László). Он у то време још није био лекар, али је имао нешто искуства, јер је између 1938. и 1941. био запослен у будимпештанској мртвачници као помоћник за сецирање.²⁰ Левендел је своју радну обавезу извршавао прво у северозападном делу подножја Карпата, да би затим, у јулу 1943, био пребачен из Сегедина у Бор. Упућен је у централни логор из којег је ишао на рад у Тагбау, где је радио као физички радник а касније,

за време зимског периода, упућен сам да радим сваштарске послове у болничкој бараци. У почетку сам само чистио и прао болничку собу, амбуланту и хируршко одељење. Касније сам превијао и хранио болеснике, затим стерилизирао и помагао у операционом простору, асистирао сам двојци изузетних хирурга (касније познатих професора хирургије), да бих потом очистио хируршки простор. Дуже време живео сам ван болничке бараче, као остали, стајао сам у реду за јело, али касније, када се повећао број рањених, ампутираних и тешко оболелих болесника у болници, десетар и водник су затржили сталну помоћ радних обавезника. Тако сам се преместио у болницу где су двојица чувара-предводника све послове препустили мени да би потом могли беспослено ленчарити. [...] Тамо сам спавао у болесничкој соби на носилима. [...] Догодило се да су болесници упућени из спољашњих логора стизали предвече, а ако су били гладни, давао сам им своју вечеру (Id., 51).

У књизи Иштвана Ђерђа, „са изузетним радним способносима и безграничном добротом младог лекара“ – окарактерисао је „Левеке“²¹ Ласла Левендела, који „ни ноћу није напуштао болесничку собу, док је понекад сав уморан полагао на носилима које је примакао неком од веома тешких болесника.“ (Gyögy 1957, 111)

У одступници, Ласло Левендел се налазио у првој групи принудних радника који су се кретали према Београду и Сенткираљсабадји (Szentkirályszabadja). Стигавши у Бају (Баја) и даље је обављао лекарске послове, пратећи тешке болеснике упућиване у месне болнице. Примораван је да остаје у заразним одељењима. На такав начин се и ослободио, 13. октобра 1944. (Levendel 1993, 92) Од борских принудних радника у Баји, успео је да побегне и Вилмош Рапчак (Rapsák Vilmos) – иначе и родом из Баје. После ослобођења Баје, Левендел и Рапчак су новембра 1944. отпутовали у Сегедин, где су наставили школовање. По изјави супруге др Вилмоша Рапчака, њих двојица били су на истој години Медицинског факултета у Сегедину.²²

¹⁸ Телефонски интервју са Иштваном Рожа, 29. 7. 2011.

¹⁹ Предавања Пала Рубањија о лекарској пракси. У: (Kóvesné Terstyánszky 1982, 173–174).

²⁰ Ласла Левендела нису били примили на медицински факултет; у споменутом периоду, лети је радио у ботаничкој башти, а зими у болници (Levendel 1993, 42-43).

²¹ Лажно име које је употребљавао Иштван Ђерђ.

²² Изјава супруге др Вилмоша Рапчака у Будимпешти, 19. 12. 2008.

Чувари-предводници које спомиње Левендел, спомињу се и код Иштвана Ђерђа, који их описује: „Пре него што су болесници стизали на операциони сто, они су се појављивали и скидали им ланчић или ручни сат. И после операције су по неколико пута долазили код болесника под наркозом да би их ослобађали од разних личних вредности.“²³ (György 1957, 111) По Миклошу Банатију, једног су звали Палфи: „Они садисти, тукали су и ударали болеснике“ (Bánáti 1948, 56).

На почетку поглавља, навео сам из књиге Иштвана Ђерђа да су била тројица лекара у логору „Берлин“. Као што се могло приметити, њих је било више. Уз ту тројицу (Пал Рубањи, Ласло Золтан, Ласло Левендел), уз Ласла Клајна, била су четворица а, повремено, у разним периодима, и петорица. Међу њима је био и Золтан Штраус, родом из Суботице, студент треће године београдског Медицинског факултета. Золтан је био приморан да напусти студије 1942. и распоређен је поред српског санитетлије Ниркоа, док касније добија нови распоред и ради као поштар. У том својству имао је могућност слободног кретања на територији града.“ (Deutsch 2003, 109). Золтана Штрауса ће касније депортовати у концентрациони логор Дахау. Ослободио се у Аустрији, да би затим завршио факултет у Београду. На крају, постао је водећи лекар у једној геронтолошкој болници у Израелу, где је пензионисан.²⁴

Лекарска нега постала је временом све теже и теже изводљива у логору „Берлин“. То је спомињао у својим мемоарима Ласло Левендел:

Како су се људи временом исцрпљивали, тако се повећавао број пацијената у болници. Одједном, појавио се тифусар. Донета је немилосрдна одлука: болесника треба сместити у шатор ван болничке зграде. Тако је Арпад Ш. остао сам са температуром од 40 степени. Било је питање ко ће му доносити воду и другу течност. Особље је само слегало раменима. Сматрали су да нису дужни да лече заразног болесника. Јако сам се бојао. Знао сам само да је тифус заразна болест али начин заразе био ми је непознат. [...] Тада још није било „клицид“, па сам могао да му дајем само много течности и лек за снижавање температуре. На врхунцу кризе, болесник је изгубио свест; срећом, после тога је почео опоравак. Искусни лекари су ми објаснили шта је та болест и како се може лечити. Што сам више сазнавао о тифусу, мање сам се бојао. Схватио сам пут и начин заразе. После тога никада се више нисам бојао заразне болести. (Levendel 1993, 52)²⁵

Без бојазни од заразе, лечио је и други „лекар“ у логору „Берлин“: будимпештански аутомеханичар Ђерђ Лауфер (Laufer György), без икаквог медицинског предзања, лечио је и вршио компликоване хируршке захвате, са великим успехом. Слабо начитан Лауферт, одлучио је да помогне онима који су патили од упале слепог црева а остали су без лекарске неге. Проверио

²³ Ђерђ спомиње и два имена борских логораша, али су то лажна имена (десетар Палфи и водник Овари).

²⁴ Золтан Штраус је 1948. дипломирао и исте се године иселио у Израел. Извор: факс Кларе Штраус Фелезеге (Рамат Хашалом, Израел, 20. 12. 2008).

²⁵ Споменути Арпад Ш. је Арпад Шаламон, трговац посуђем из Сегедина. После ослобођења, вратио се у Сегедин, где је наставио своје трговачке послове (György 1957, 111–113).

сам више пута како је лечио²⁶. Ноћу, Лауфер је у бараци изводио хируршке захвате, стерилишући свој џепни ножић на пламену свеће, да би затим отворио пацијентов стомак и одстранио гнојаво ткиво. Без икаквих хируршких инструмената, захват је увек био успешан. Још увек се памти једно име – болесник се звао Ђерђ Прешбургер (Pressburger György), касније будимпештански књиговођа. Лауферова медицинска занимација постала је позната и у Бору; знали су о томе и хирурзи др Пал Рубањи и др Ласло Золтан. Касније, у Будимпешти, приликом неког компликованог и тешко решивог захвата, помињали су га, говорећи: „да зовемо Лауфера да то реши“. Ђерђ Лауфер је, такође, преживео Холокауст, па је 1945. сведочио у судском процесу против Јаноша Часара (Császár János), старијег водника прве класе; остатак живота провео је у Будимпешти, као фотограф.²⁷

На принудном раду у Бору била је и једна позната личност Ласло Лукач (Lukács László). Од преживелих, многи га се сећају као познатог песника који је преминуо на операционом столу у логору „Берлин“, у својој 38. години живота. Ласло Лукач био је познати публициста; објављивао је у *Zajagy (Nyugat)* и *Мађарској звезди (Magyar csillag)* своје антифашистичке и комунистичке погледе и у ранијим годинама, због чега је и често робијао. Радну обавезу извршавао је од маја 1944. године у логору „Рен“ (Röhn), који је био 35 километара удаљен од Бора. О околностима смрти Лукача, који је, иначе, и сам годину дана студирао медицину у Болоњи и који је говорио седам језика, извештај је написао лекар у логору „Берлин“, а уједно и његов лекар, Бела Мариа (Mária Béla), касније познати психијатар. На основу тог извештаја, „смрт Ласла Лукача уследила је због просечног перитонитиса“ јер се у логору „Берлин“, ни после стручне лекарске интервенције, није могао спасити. (Mária 1964, 6)

Поред случаја Ласла Лукача, познате су још две повезане лекарске интервенције због стомачног обољења. У књизи Ласла Палаштија (Palásti László) описани су случајеви који су се догодили у логору „Форалберг“ (Vorarlberg) у близини Бора. Здравствени радник, радни обвезник у логору „Форалберг“, др Гласеру је констатовао перфорацију црева. Његов колега је одмах телефонирао у Бор, одакле су му обећали возило хитне помоћи. Следећег дана стигла су кола организације „Тот“ (Toth), која су за 18 минута превезла болесника у Бор. Након пола сата др Золтан, хирург, радни обвезник, успешно је извршио операцију над њим (Palásti 1945, 28). Операција је спасила Гласеров живот, док у случају принудног радника Шимона Алтера из истог логора, „Форалберг“, кога су, такође, превезли колима организације „Тот“, то није успело. У овом случају, десило се следеће: „Лекар организације Тот прегледао је Алтера и констатовао једноставне грчеве у стомаку. Алтер је остао у бараци. [...] Алтера су одвезли тек онда када је умирао. Узалудно га је јуначки оперисао доктор Золтан...“ (Isto).

²⁶ Изјава др Андрее Ловаш, ћерке Иштвана Ловаша. Телефонски интерју, 29. 8. 2011. Андреа је чула о догађају директно од свог оца и од очевих пријатеља др Пала Рубањија и др Ласла Золтана. Андреа је лично познавала Ђерђа Лауфера. На моју молбу, Андреа је проверила причу код Лауферових познаника. Телефонски разговор (Будимпешта, 29. 9. 2011).

²⁷ CsMI [Csongrád Megyei Levéltár, Szeged; Регионални архив Чонград, Сегедин], XXV.8. [Szegedi népbírói írásjegyzék; Народни суд у Сегедину] 206/1945. Nb. V-106368. [Jegyzőkönyv; Записници] (Сегедин, 14. 5. 1945).

- ²⁸ Ендре Варга је рекао: „Ја сам га [Ласла Лукача] сахранио“. Лукачевој удовици, он је пренео вест о смрти. Извор: разговор Андраша Б. Хеге-душа и Ђула Козака (Будимпешта, од 22. 2. до 2. 3. 1987), 139. (Чува се у Архиви Орал хистори, под бројем 88; укупно 529 куцаних страница). Интерју је објављен и у књижном формату (Varga 1989). Оба интервјуа са стилизираном формом су идентична.
- ²⁹ Улице Ласла Лукача и Миклоша Раднотија налазе се у делу града под називом Бор II. Називи улица исписани су ћириличним писмом.

Ласла Лукача сахранио је његов политички истомишљеник Ендре Варга, на гробљу за принудне раднике поред логора „Берлин“²⁸. О том случају, у интервјуу је рекао: „Наравно да сам изашао на сахрану Ласла Лукача. Говорио сам: *Био је њесник али није доживео мађарску слободу и заио је за нас он мученик*“. (Varga 1989, 29). После ексхумације, посмртни остаци Ласла Лукача поново су сахрањени, вероватно, на новом јавном гробљу, на парцели за принудне раднике. По Ласлу Лукачу и Миклошу Раднотију (Radnoti Miklós) у новом делу Бора назване су улице²⁹.

С мађарског превео Арпад Немет

ЛИТЕРАТУРА:

- Bánáti, Miklós. *Égő gyűlölet. Pesterzsébet: Szerzői kiadás*, 1948.
- Csapody, Tamás – Pajics, Tomislav. „A bori munkaszolgálat jugoszláv szemmel“. *Új Honvédségi Szemle* 59, évf. 12 (2005): 91–99.
- Csapody, Tamás. „Darvas Ferenc“. *Tiszatáj* 63, évf. 5 (2009): 98–99.
- Deutsch, Jehuda. *Bor: Slave Trade during Second World War*. Natanyah : Y. Deutsch, 2003.
- György, István. *Halálraítéltek*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1957.
- Kövesné Terstyánszky, Edit (szerk.). *Gyógyító tudósok*. Budapest: Minerva Kiadó, 1982.
- Levendel, László. *A túlélő*. Budapest: Főnix Alapítvány, 1993.
- Mária, Béla. „Lukács László halálának körülményei.“ *Tiszatáj* 18, évf. 7 (1964) : 6.
- Mogvay, István. „Kabaré-előadás Borban“ [rukopis]. 22. 4. 1945. Kolozsvár [Клууж-Напока (Румунија)], 12. 4. 2008.
- Palásti László. *A bori halálút regénye*. Budapest: Gábor Áron Könyvkiadó Vállalat, 1945.
- Sosberger Pál. „A bori lagerek – adatok a bori munkaszolgálatosokról“ [rukopis]. Нови Сад, 29. 6. 2006.
- Tauber, Julie. „Emlékezés a bori kényszermunkára“ [рукопис]. Музеј рударства и металургије у Бору, без ознаке. Бор, 8. 5. 2007.
- Varga, Endre. *Varga Endre elmondja életét Hegedus B. Andrásnak és Kozák Gynulának* (Életutak 2. Oral History Archivum). Budapest: Vita Kiadó, 1989.